

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: "CİNAYƏT HÜQUQU"

FƏNN: "Ekologiya hüququ"

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu №1: " *Ekologiya hüququnun anlayışı, predmeti, metodu sistemi, mənbələri və prinsipləri* "

Vaxt: 4 saat
Müh.- 2 saat
Sem.:- 2 saat

Tərtib etdi:

"Cinayət hüququ" kafedrasının
müəllimi polis polkovnik-leytenantı

Nizami Salmanov

Mühazirə kafedra iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____, " ____ " _____ 2016-cı il.

Bakı – 2016

Mövzu 1. Ekologiya hüququnun anlayışı, predmeti, metodu. sistemi, mənbələri və prinsipləri”

S U A L L A R:

Giriş

1. Ətraf mühit və müasir dünya. Ekoloji böhran və Azərbaycan Respublikası
2. Ekologiya hüququnun yaranması və inkişafı. Dövlətin və hüququn ekoloji funksiyaları
3. Ekologiya hüququnun anlayışı, predmeti, metodu və sistemi
4. Ekologiya hüququnun prinsipləri. Ekologiya hüququnun digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi

Nəticə

Ə d ə b i y y a t :

1. AR-nın Konstitusiyası. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2016, mad.39
2. «Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (8 iyun 1999-cu il). Bakı: Biznesmenin bülleteni, 1999, mad. 1-7, 59,81,82.
3. «Ekoloji təhlükəsizlik haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (8 iyun 1999-cu il) Qanun jurnalı № 8, 1999, mad.1,4,5,7.
4. «Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında» AR-nın Qanunu (10 dekabr 2002-ci il) Bakı: Biznesmenin bülleteni, 2002.
5. AR-nın Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2015. XXVIII fəsil.
6. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2015, VII və IX fəsillər.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Fərman. Bakı: Hüquqi Dövlət və Qanun curnalı, 1998, №1, səh.7
8. Nuriyev S.Q., Əsgərov Ə.Q., Əhmədov Z.V. Ekologiya hüququ. Dərslik. Bakı: Qanun. 2003.

Giriş

Müasir dövrdə bəşəriyyət qarşısında duran əsas problemlərdən biri- ətraf mühitin mühafizəsi və ətraf mühitdən təbiətə zərər yetirmədən səmərəli istifadə edilməsidir.

Yuxarıda qeyd olunan aspektlər nəinki hər bir insanın, həmçinin dövləin də məsul vəzifəsidir. Mövcud şəraitdə Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də onun ekoloji funksiyasıdır. Bildiyimiz kimi, hüquq sistemi müxtəlif hüquq sahələrinə ayrılır və ekologiya hüququ da Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil elementi kimi çıxış edir.

Müasir şəraitdə ekologiya hüququnun böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Polis Akademiyasında belə bir hüquq fənnin tədris olunması zəruri hesab edilmişdir.

Ekologiya hüququ fənnin n tədrisi prosesində biz ətraf təbii mühitin mühafizəsi və ondan istifadə sahəsində mövcud qanunların tələblərinə riayət olunması, ilə bağlı polis orqanlarının fəaliyyətini öyrənəcəyik.

Ekologiya hüququ fənnin öyrənilməsi üçün ümumilikdə 60 saat vaxt ayrılmışdır. Onlardan 30 saatı mühazirə, 26 saatı seminar məşğələ, 4 saat isə yoxlama nəzarət dərsi nəzərdə tutulmuşdur.

Sual 1. Ətraf mühit və müasir dünya. Ekoloji böhran və Azərbaycan Respublikası

Bəşər cəmiyyəti adi daş alətləridən başlayaraq, müasir kibernetik maşınlara gəlib çatıncaya, kosmosa uçmağı, okeanların dibinə enməyi, dənizlərin dibində neft axtarmağı öyrənəcəyinə qədər böyük bir inkişaf edir, gələcəyə doğru irəliləyir. Lakin, cəmiyyət inkişaf etdikcə problemlər də durmadan artır. Şübhə yoxdur ki, müasir dövrün qlobal problemləri ictimai

tərəqqi ilə əlaqədar olaraq meydana gəlmişdir. «Qlobal problem» anlayışı XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq elmi ədəbiyyatda geniş miqyasda işlənməyə başlamışdır. Qlobal problemlərdən bəhs edərkən onu qeyd etmək lazımdır ki, ilk növbədə onların mahiyyəti açıqlanmalıdır. Yəni hansı problemlər və nə üçün qlobal adlandırılır?

Qlobal xarakterli problemlər o problemlərə deyilir ki, onlar ayrı-ayrı ölkələri və xalqları deyil, bütün dövlətləri, bütün bəşəriyyəti hədələyir, narahat edir.

Əlbəttə, qlobal problemlər həmişə bu şəkildə bu xarakterdə olmamışlar, onlar əvvəl ayrı-ayrı ölkələrdə baş verərək, lokal, yəni yerli xarakter daşımış, sonralar müxtəlif bölgələri bürüyərək, regional, daha sonra isə bütün dünya ölkələrini əhatə edərək, qlobal miqyas kəsb etmişdir. Şübhəsizdir ki, müharibələrin, narkomanlığın, beynəlxalq terrorizmin, insana böyük maddi zərər vuran kor-təbii fəlakətlərin qarşısının alınması, yoxsulluğun, aclığın aradan qaldırılması, sosial ədalətin bərqərar edilməsi, bütün insanların zəruri yaşayış vasitələri ilə təmin edilməsi, mənzilə, maarifə, təhsilə, səhiyyəyə, nəqliyyata, rabitəyə, kütləvi kommunikasiya və informasiya vasitələrinə, xammala və enerjiyə olan tələbatın ödənilməsi, dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafının təxmini bərabərləşdirilməsi, insan hüquqlarının qorunması, maskunlaşmış ərazilərdən, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi. əhali artımının tənzimlənməsi, bitki və heyvan növlərinin yoxa çıxmasının dayandırılması, dünya okeanının, kosmosun birgə mənimsənilməsi və dünya okeanının, kosmosun birgə mənimsənilməsi və dünya miqyasında həll edilməsi vacib olan bu kimi məsələlər qlobal problemlər sırasında durur.

Bir sıra sosiologiya kitablarının müəllifləri otuza yaxın qlobal problemlərin mövcud olduğunu söyləyirlər. Lakin, bu problemlər içərisində bizi maraqlandıran, daha doğrusu, ətraf təbii mühit problemləri ilə əlaqədar olan bir neçə problem barədə daşınacağıq.

1. nüvə müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılması

2. energetika böhranının aradan qaldırılması
3. demoqrafiya
4. ekoloji fəlakətin qarşısının alınması

I. Alimlər hesablamışlar ki, indi mövcud nüvə silahlarının gücü planetimizdəyi canlıları bir neçə dəfə məhv etmək üçün kifayət edər. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, nüvə müharibəsi həm də dəhşətli ekoloji fəlakət törədərək, Yer Kürəsini yaşayış üçün tamamilə yararsız vəziyyətə sala bilər. Vaşinqtonda keçirilən «Dünya nüvə müharibəsindən sonra» adlanan konfransda bu dəhşətli müharibənin törədəcəyi fəlakətləri belə müəyyən etmişlər. Zəhərli qəzalar və tüstü ilə müşayiət olunan kütləvi yanğınlar; günəş işığını udaraq, Yer səthini qaranlıqlaşdıran süni buludların yaradacağı «nüvə gecəsi»; planetin qadiasiya balansının pozulması; temperaturun təqribən 40-50 dərəcə aşağı düşməsi ilə yaranan «nüvə qışı»ndan sonra sağ qalan insanların və digər canlıların kütləvi şəkildə məhv olması.

Nüvə silahının mövcud olduğu bir şəraitdə nüvə müharibəsinin qarşısının alınması üçün hər şeydən əvvəl silahlanmanın, nüvə silahları istehsalının qarşısı alınmalıdır, kiməvi və bakterioloji silahlar qətiyyətlə ləğv edilməlidir. Əgər nüvə müharibəsi başlarsa, burada qalibdən söhbət gedə bilməz. Odur ki, nüvə silahı olan dövlətlər bu dəhşətli müharibənin qarşısını alınması üçün öz səylərini birləşdirməlidirlər.

II. Bir tərəfdən əhalinin sürətlə çoxalması, digər tərəfdən insanların təlabatlarının artması ilə əlaqədar istehsalın miqyası drumadan genişlənir. Obur ki, istehsal prosesinə cəlb edilən xammalın və energetika resurslarının həcmi və miqdarı da getdikcə artır. Müasir dövrdə işləyən yanacağın tərkibində neftin və təbii qazın xüsusi çəkisi getdikcə yüksəlir. Onlar dünya miqyasında işlədilən yanacağın təqribən 70 faizini. Azərbaycanda isə 95 faizini təşkil edir. Enerji daşıyıcılarından sürətlə istifadə, onların azalmasına gətirib çıxarır. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, bu sərvətlərdən istifadə bu cür geniş miqyasda davam etdirilərsə, 60-

70 ildən sonra neft, daş kömür və təbii qaz kimi ənənəvi enerji daşıyıcılarının ehtiyatı tamamilə tükənə bilər. Energetika böhranı, enerji daşıyıcılarının qıtlığı artıq bir sıra ölkələri bürümüşdür. buna görə də planetin neft, daş kömür və qaz ehtiyatları üzərində nəzarət etmək, ayrı-ayrı hallarda isə bu ehtiyatlara yiyələnmək uğrunda böyük dövlətlər arasında bəzən gizli, bəzən də açıq mübarizə gedir. Dünya miqyasında yaranmış energetika böhranı getdikcə dərinləşir. Dünya miqyasında yaranmış enerji böhranının necə aradan qaldırmaq olar? Bu problemi necə həll etmək olar?. Bunun üçün hər şeydən əvvəl ənənəvi enerji daşıyıcılarından son dərəcə səmərəli istifadə edilməlidir. Başlıcası isə. yeni-yeni enerji mənbələri axtarılıb tapılmalı, onlar elmi əsaslarla işlənib istifadəyə verilməlidir.

Okeanda uran çoxdur, lakin hələlik ondan istifadə etmək iqtisadi cəhətdən əlverişli deyil. Belə ki, bir ton okean suyunda cəmi 5 milli qram uran vardır. Odur ki. sudakı deuteriumdan istifadə etmək daha sərfəlidir. O. suyun 6300-də birini, yaxud sudakı hidrogenin 350-də birini təşkil edir. İstilik nüvə reaksiyası ilə bir qram deuteriumdan alınan istilik enerjisi 10 ton kömürün yandırılmasından alınan enerjiyə bərabərdir. Odur ki, alimlər yeni enerji mənbələri tapmağa çalışarkən, onların diqqəti suya yönəlmişdir.

Hidrogen deuteriumdan ibarət olan su ağır adlanır. O. öz adına. rəncinə, iyinə görə də adi Sudan heç nə ilə fərqlənmir. Lakin, adı sudakı hidrogendən fərqli olaraq, onun tərkibində olan deuterium istilik-nüvə reaksiyasına girməyə qadirdir. ondan külli miqdar atom enerjisi almaq olar. Bu enerjinin miqdarı uran və plutonium kimi ağır elementlərin nüvəsi parçalanarkən, əldə edilən enerjiden 8-10 dəfə çoxdur. Bir stəkan suda olan ağır hidrogen reaksiyaya girərək 300litr benzinin yandırılmasından hasil olan qədər enerji verə bilər. lakin. ağır Sudan atom enerjisi almaq hələlik təcrübi olaraq mümkün deyil.

Energetika probleminin həlli üçün günəşin, küləyin, eləcə də yərti fermal suların enerjisindən geniş istifadə etmək də olduqca vacibdir. Bu

mənbələrin işə salınması həm də ekoloji cəhədən çox əlverişlidir, onlar ətraf mühiti çirkləndirmir, əlavə problemlər yaratmır. Azərbaycan Respublikası bu mənbələrdən istifadə üçün çox geniş imkanlar var. Təbiət bu sərvətləri bizim ölkəyə böyük səxavətlə bəxş etmişdir.

Kütləvi enerjisindən istifadə etmək iqlimdən asılıdır. «Küləklər diyarı» adlanan Bakıda bu sahədə çox böyük imkanlar var. Burada orta hesabla ilin 270 günü küləklərlə müşayiət olunur.

III. Demografiya iki yunan sözündən (*demos-xalq, qrafika-təlim*) ibarət olub, əhali artımı haqqında elm deməkdir. Bu xüsusi bilik sahəsinin banisi ingilis alimi Con Qraunt (1620-1674) hesab edilir. Bu elm ayrı-ayrı ölkələrdə əhalinin ümumi sayını, cinsi və yaş tərkibini, artım sürətini öyrənməklə məşğuldur. Statistik məlumatlara əsasən, Yer Kürəsinin əhalisi sürətlə artır. Artıq Yer Kürəsində 6 milyardan artıq adam yaşayır. Əhalinin sürətlə artımı Yer Kürəsinin sosial həyatında bir sıra problemlər yaradır. Belə ki, əhali artıqca, onların təbii və sosial dəyərlərlə bağlı olan ehtiyacları da artır və bu da öz növbəsində digər problemlərə güclü təsir edir. Belə bir problemin getdikcə global şəkildə formalaşması bütün dünyanın narahatlığına səbəb olur. Bu problemin həlli yollarını ayrı-ayrı alimlər müxtəlif cür nəzərə çarpdırır. Məsələn, V.Foqt (ABŞ) və Q. Butil (Fransa) öz əsərlərində bəşəriyyətin düşdüyü bu ağır vəziyyəti təsvir etdikdən sonra çıxış yolunu doğumun qarşısının alınmasında, epidemiyalar və aclıq vasitəsi ilə əhalinin sayının azaldılmasında görürdülər. Q. Teyler isə onlardan fərqli olaraq əhali artımının qarşısının alınmasında ekoloji öbhrana, təbii sistemlərin dağılmasına daha böyük üstünlük verirdi.

Rus alimi, akademik Y.K. Fyodorov əhali artımı ilə əlaqədar ümudsizlik təbliğ edən fikirləri rədd edərək göstərir ki, bizim planet sərvətlərlə olduqca zəngindir. Onlardan səmərəli istifadə Yer Kürəsinin 60-65 milyard adamını öz qoynunda məskunlaşdırma və onları qiymətli maddələri ilə təmin edə bilər. Bunun üçün dünya okeanının imkanlarından daha geniş istifadə edilməlidir.

IV XX əsrin ortalarından başlayaraq, bəşəriyyətin üzləşdiyi qlobal problemlər içərisində mühüm yerlərdən birini də insan ekologiyası tutur. Lakin, keçən əsrin 50-ci illərinə qədər ictimai ekologiya xüsusi bilik sahəsi kimi qəbul edilmir və o, uydurma burcu təbliğatı elan edilərək, kəskin tənqid edilirdi. Bu problemə dair kitabları və məqalələri nəşr etməkdən imtina edirdilər. Buna baxmayaraq, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, onun nailiyyətlərinin istezsalata tətbiq edilməsi, istehsalın miqyasının genişlənməsi və bununla əlaqədar olaraq ətraf mühitə atılan tullantıların, onların tərkibindəki zərərli birləşmələrin xeyli artması nəticəsində təbiətin təhlükəli dərəcədə çirklənməsi ilə ictimai ekologiya qısa müddətə öz gücünü göstərməyə başladı. O, tezliklə dünya ölkələrinin əksəriyyətini bürüyərək, qlobal xarakter kəsb etdi və alimlərin, dövlət xadimlərinin diqqətini özünə cəlb etməyə başladı.

Ətraf mühitin vəziyyəti iki başlıca amildən asılıdır. Bunlardan biri-təbiətdə tez-tez baş verən kor-təbii proseslər, digəri isə insanın istehsal fəaliyyətidir.

İnsan tələbatı ildən-ilə artır, bunun nəticəsində istehsalın miqyası genişlənir, istehsal prosesinə cəlb edilən təbii sərvətlərin, energetika resurslarının həcmi də durmandan artır. Bununla bağlı olaraq, ətraf mühitə atılan istehsal tullantılarına da artır. Bu tullantılarla birlikdə ətraf mühitə atılan külli miqdarda zərərli birləşmələr atmosfer havasının, sularların, torpaqların təhlükəli dərəcədə çirklənməsinə səbəb olmuş, bir çox ölkələrdə meşələrin və yaşıllıqların azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycanda bir sıra özünəməxsus ekoloji problemlər mövcuddur. Burada da atmosfer havasının, su hövzələrinin, torpaqların çirklənməsi, meşələrin qırılaraq, azalması müşahidə olunur.

Bundan başqa, Azərbaycanda su ehtiyatları əraziyə görə bərabər «bölüşdürülməmişdir». Respublikamızda il ərzində əhalinin hər nəfərinə 1,9 min kubmetr su düşür. Bu dünyada adambaşına düşən suyun miqdarından 6 dəfə azdır. Öz ərazisində formalaşan yerüstü suların miqdarına görə

Azərbaycan Zaqafqaziya Respublikaları içərisində axırını yeri tutur. Respublikamızın ərazisindən axan Kür, Araz, Alazan, Samur, Arpaçay, Bazarçay, və başqa böyük çaylar öz başlanğıclarını tamamilə və ya qismən Gürcüstan, Ermənistan. Dağıstan və yaxud da İran və Türkiyədə götürür. Odur ki, bu çayların suları çox zaman Azərbaycana çirklənmiş halda gəlib çıxır. Qonşu dövlətlər tərəfindən Kür çayına təqribən 522 milyon kubmetr çirkli sənaye və məişət suları axıdılır.

İnsanın ətraf mühitə təsirinin dərəcəsini nəzərə alaraq, ətraf mühitin vəziyyəti, ekoloji problemlərin miqdarı, landşaft və iqlim xüsusiyyətlərinə görə Respublika ərazisi bir neçə fiziki, coğrafi rayonları birləşdirən ekoloji zonalara bölünür.

1. Kür-Araz ekoloji zonası
2. Abşeron ekoloji zonası
3. Böyük Qafqaz sıra dağları zonası
4. Lənkəran-Astara zonası
5. Qarabağ zonası
6. Naxçıvan zonası
7. Xəzər zonası

Ekoloci böhran və Azərbaycan :

Ekoloci böhran cəmiyyətdə təbiət arasındakı qarşılıqlı təsirin elə bir mərhələsidir ki, burada iqtisadiyyatla ekologiya arasında, təbii sərvətlərdən istifadə ilə ətraf mühitin mühafizəsinin təmin edilməsinin ekoloji tələbləri arasında ziddiyətlər kəskinləşir.

Ekoloci böhran anlayışı XX əsrin 70-ci illərindən istifadə olunur. Bu anlayış məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə ətraf mühitin mühafizəsi arasındakı ziddiyətlərin kəskinləşməsi nəticəsində meydana gəlmişdir.

Ekoloci böhran öz quruluşuna görə 2 hissəyə bölünür:

1. təbii
2. sosial.

Təbii hissə insanları əhatə edən təbii mühitin dağılmasını bildirir.

Ekoloci böhranın sosial tərifi isə dövlət və ictimai strukturların bunun qarşısını almaq qabiliyyətinə malik olmamalarını bildirir.

Ekoloci böhranın hər iki hissəsi sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi ekoloji böhran vəziyyətindədir, yəni. bizi əhatə edən ətraf mühit o qədər çirklənib ki, əhalinin müəyyən hissəsi ekoloji cəhətdən təhlükəli zonlarda yaşayır. İnsanların xeyli hissəsi səhhət üçün təhlükəli olan zəhərlənmiş havai ilə nəfəs alır. Yeni doğulmuş uşaqların bir hissəsi genetik cəhətdən anormal olur. Qadınların bir hissəsi genetik şərtlərə görə doğmaq qabiliyyətindən məhrumdur. Ətraf mühitin deqradasiyası və onun nəticələri iqtisadi böhranın təzahürünün yalnız bir tərəfidir. Digər tərəf isə cəmiyyətin iqtisadi təhlükəsizliyi üzrə səmərəli tədbirlər görülməsini təmin etməyə qabil olmayan dövlət və ictimai strukturların böhranıdır.

İqtisadi böhranın səbəbləri 2 yerə bölünür:

Səbəblərin birinci qrupu obyektiv xarakter daşıyır; -bura hər şeydən əvvəl təbii ehtiyatlar üzərində dövlət mülkiyyətinin hökümranlığı aiddir.

Digər tərəfdən özünün orqanları vasitəsi ilə

1. təbii ehtiyatları istismar edir
2. təbiəti mühafizəyə dövlət nəzarətini həyata keçirir
3. ekoloji tələblərin pozulmasına görə hüquqi tədbirlər tətbiq edir.

İkinci qrup səbəblər subyektiv xarakter daşıyır. Bu pul vəsaitlərinin ətraf mühitin qorunmasına və ya yaxşılaşdırılmasına, habelə insanların maddi rifahının yüksəldilməsinə deyil, səmərəsiz, hətta cinayətkarcasına deyil, səmərəsiz, hətta cinayətkarcasına israf edilməsilə bağlıdır.

Sual 2. Ekologiya hüququnun yaranması və inkişafı. Dövlətin və hüququn ekoloji funksiyaları

«Ekologiya» sözü latın mənşəlidir. o «oikos» və «loqos» sözlərindən götürülmüşdür. Mənası isə yaşadığın yer, yaşadığın ev haqqında təlimdir.

Ekologiya sözünü ilk dəfə 1858-ci ildə Q.D.Toro işləmişdir. «Ekologiya» sözü elmi terminologiyada ilk dəfə 1866-cı ildə alman alimi E.Hegel tərəfindən işlədilmişdir. Uzun müddət yalnız biologiya çərçivəsində tətbiq edilmə sferasına malik olmuşdur. O, özünün bugünkü populyarlığın keçən əsrin ikinci yarısında tapmışdır. Məhz, həmin dövrdə insanla ətraf mühit arasında, cəmiyyətlə təbiət arasında münasibətlər həddən artıq kəskinləşmişdir. Ekologiya canlı orqanizmlərlə onları əhatə edən təbii mühitin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında elm kimi müəyyən edilir (ümumi ekologiyadan onun mühüm tərkib hissəsi olan sosial ekologiya ayrılır. Sosial ekologiyayı cəmiyyətlə onu əhatə edən təbii mühitin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında elm adlandırmaq olur).

Sosial ekologiyada onun tərkibinə daxil olan hüquqi ekologiya əsas yer tutur. Hüquqi ekologiya dedikdə, cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsiri sferasında ictimai (ekoloji) münasibətləri nihezama salan normaların məcmusu başa düşülür.

Eklogiya hüququ-insanların bugünkü ətraf mühitin qorunması və səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsiri sferasındakı, ictimai (ekoloji) münasibətləri nizama salan normaların məcmusudur. Buna görə müasir dövrdə cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsirini hansı formaları var və onlar necə inkişaf edir?

Ətraf mühit insanların yaşamasının əsas şərtlərindən və vasitələrindən biridir. Eyni zamanda, o, sənaye kənd təsərrüfatı və digər mənədin-məişət təyinatı okeanların yerləşməsi üçün yerdir.

Beləliklə, ətraf mühit mürəkkəb anlaqlı olub. özündə cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsirinin iki formasını əks etdirir.

Birincisi, insan tərəfindən təbiətin istehlakı, yəni insanın öz maddi və mənəvi tələblərini ödəmək üçün təbiətdən istifadə etməsi. Bu forma iqtisadi qarşılıqlı təsir forması adlanır.

Qarşılıqlı təsirin ikinci forması bioloji və sosial orqanizm kimi insanların ətraf mühiti qorumaq məqsədi ilə onu mühafizə etməsidir. Bu forma isə ekoloji forma adlanır. İnsan təbii mühiti yalnız onun sərvətlərini istehlak etməklə deyil, həm də özünüq təcrübi və təsərrüfat vəzifələrini həll etməklə dəyişdirir, onoa qarşılıqlı təsir göstərir. Məhz bu baxımdan insan fəaliyyəti ətraf mühiti dəyişikliklərə məruz qoyaraq, ətraf mühitə mühüm təsir göstərir. Sonradan isə ətraf mühitin özü insana əks təsirini göstərir. Sivilizasiyanın bütün tarixi ərazisində insan fəaliyyəti nəticəsində meşələrin 2/3 hissəsi qürülmüş, heyvanların, bitkilərin 200-dən artıq növü məhv edilmiş, 10 milyard tonn oksigen azalmışdır.

Kənd təsərrüfatının səmərəsiz istifadə edilməsi nəticəsində 200 milyon hektar qədər torpaq sahəsi yararsız hala düşmüşdür.

Elmi-texniki tərəqqi əsri kimi XX əsr insanların təbii mühitə iqtisadi təzyiqini xeyli gücləndirmişdir. səmərəsiz insan fəaliyyəti nəticəsində hər gün 44 hektar, torpaq səhraya çevrilir, dəqiqədə 20 hektardan artıq meşə qırılır, gündə heyvanların və bitkilərin bir növü məhv edilir, hər il 40 mindən artıq uşaq aclıqdan ölür.

Təbii mühitə münasibətdə insanın neqativ fəaliyyəti obyektiv olaraq qarşılıqlı əlaqədə olan 3 formada təzahür edir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. ətraf muşitin çirkləndirilməsi
2. təbii sərvətlərin israf edilməsi (təbii ehtiyatların tükənməsi)
3. ətraf mühitin dağılması (yəni məhv edilməsi)

Ətraf mühitin çirklənməsi, təbii maddələrin tərkibinin fiziki, kimyəvi dəyişməsidir. Təbii maddələrə, hava, su, torpaq və s. aiddir, onların tərkibinin dəyişməsi isə insanların həyata və səhhətini, onları əhatə edən təbii mühitin təhlükədə qoyur.

Ətraf mühitin çirklənməsi 2 formada olur:

1. Kosmik təbii çirklənmə. Burada torpaq kosmosdan və vulkan püskürməsindən çirklənir.
2. Antropogen çirklənmə. Bu növ çirklənmə isə insanların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində baş verir.

Başqa sözlə. insan üçün iqtisadi fəaliyyət mənbəyi olan təbii sərvətlər itirilir (yuxarıda biz meşələrin qırılmasından bəhs etmişdik). Meşələrin itirilməsi yalnız oksigenin deyil, həm də gələcək fəaliyyətləri üçün insanlara lazım olan mühüm sərvətlərin itirilməsidir.

Müasir şəraitdə daş kömür, neft, təbii qaz və digər faydalı qazıntılar ehtiyatı yüksək tempə israf olunur və bunun da nəticəsində bu ehtiyatların miqdarı sürətlə azalır təbii mühitin israf edilməsi və çirklənməsi ekoloji əlaqələrin qırılmasına, təbii mühitdə tam və ya qismən deqradasiya edilmiş ərizələrin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə deqredasiyanın ən yaxşı nümunəsi Aralıq dənizidir. Çünki ona iki güclü Orta Asiya çaylarından su daxil olmadığına görə hazırkı dövrdə tədricən «ölmək» üzrədir.

İstehsalın və ekoloji şüurun səviyyəsinin indiki vəziyyəti ətraf mühitin çirklənməsini və təbii sərvətlərin israf edilməsinin artmasına səbəb olur.

Aşağıdakı misallarla bunu bir daha sübut etmək olar:dünya əhalisi 1 milyard nəfər artmışdırsa. XX əsrin çirinci 30 ilində bu qədər artım olmuş, əsrin ikinci yarım illiyin 15 ili ərzində həmin rəqəm əldə edilmişdir. hazırkı dövrdə dünya əhalisi dəqiqədə 150 nəfər artır. 1994-cü ildə Yer Kürəsində 5 milyard 500 milyon insan yaşayırdısa, hazırkı dövrdə bu rəqəm 6 milyarddan artıqdır. həm də bu əhalinin 56%-i Asiyada, 25%-i faizi Afrikada, 11%-i Şimali Amerikada yaşayır. Bu rəqəmlər onu göstərir ki, Yer Kürəsinin Qərb hissəsində artım Şərqi nisbətən azdır.

Təbii mühitin çirklənməsinin. israf edilməsinin və məhv edilməsinin səbəbləri obyektiv və subyektiv səbəblərə bölünür.

Obyektiv səbəblərə aiddir:

1. Ətraf mühit yalnız müəyyən həddə özü-özünü təmizləmək və özünü nizamasalma qabiliyyətinə malikdir.

Müəyyən dövrə qədər təbiət özü-özünü zərərli təsirlərdən müdafiə edərək, insan islahatlarının tullantılarını təmizləyir. Lakin, onun bu imkanları məhduddur. Məhz, bu səbəbdən insanların təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində yaranan tullantılar ətraf mühitin global çirklənməsi təhlükəsi yaradır.

2. Bir planet çərçivəsində torpaq ərazisinin fiziki məhdudluğu nəticəsində insan tərəfindən istifadə edilən faydalı qazıntılar ehtiyatı tədricən sərf olunur və tükənir.

3. İnsanların təbiətin inkişaf qanunlarını bilməməsi (insan təbiətdə mövcud olan qanunları bilməli və onu uyğun hərəkət etməlidir və s.

Subyektiv səbəblər aşağıdakılardır:

1. Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlətin təşkilat – hüquqi və iqtisadi fəaliyyətinin məhdudluğu

2. Ekoloji tərbiyənin və təhsilin çatışmazlıqları

Sual 3. Ekologiya hüququnun anlayışı, predmeti, metodu və sistemi

Vahid hüquq sistemdəki bu və ya digər hüquq sahəsinin müstəqilliyi, onun hüquqi nizamasalma predmetinin və metodunun olması ilə şərtlənir. Ekologiya hüququ vahid hüquq sisteminin bir sahəsi olub bugünkü və gələcək nəsillərin mənafeyi üçün cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsiri

sferasında yaranan ictimai ekoloji münasibətləri nizama salan hüquq normalarının məcmusudur.

Ekologiya-hüququnun *predmeti* dedikdə, cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsiri sahəsində mövcud olan ictimai münasibətlər başa düşülür.

Bu münasibətlər 2 qrupa bölünür:

1. sahəvi
2. kompleks münasibətlər

-sahəvi ekoloji münasibətlərə torpağın. Yer in təkinin. meşələrin. suların. heyvanlar aləminin və atmosferin mühafizəsi üzrə münasibətlər aiddir.

-kompleks ekoloji münasibətlər isə təbiət ərazilərinin, komplekslərinin, qoruq fondlarının, müalicə-sağlamlıq, sanitar və digər sonaların mühafizəsi üzrə münasibətlər daxildir. Ekologiya hüququ sahəvi və kompleks münasibətlərin qarşılıqlı təsiri ilə ətraf mühitin keyfiyyətinin təmin edilməsi vəzifəsini yerinə yetirir.

Ekologiya hüququnun metodu.

Metod-ictimai münasibətlərə təsir üsuludur. Ekologiya hüququnda hüquq normalarının yerinə yetirilməsi məqsədi ilə insanların davranışına təsirin iki üsulu vardır.

İqtisadi- hüquqi və mülki-hüquqi üsullar.

İnzibati-hüquqi üsul qeyri-bərabərliyə, yəni hakimiyyət və təbəçilik münasibətlərinə əsaslanır. Bundan fərqli olaraq, mülki-hüquqi üsulda isə tərəflər bərabər hüquqludur.

İctimai münasibətlərə təsirin bu və ya digər üsulunun məzmunu hüququn təsiri xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Əvəllər ekoloji hüquq sahəsində inzibati metoddan daha geniş istifadə olunurdu. Hazırda mülki-hüququ metoda daha geniş verilir.

Ekologiya hüququn *sistemi* dedikdə, müəyyən ardıcılıqlayerləşmiş ekoloji-hüquqi institutların fəaliyyəti başa düşülür.

Ekologiya hüququnun sisteminin 5 beş ekoloji hissədən ibarət olmasını təklif edən müəlliflər də var:

1. Ekologiya hüququnun predmeti, obyektləri və mənbələri. Burada cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı əsiri, ekologiya hüququnun mənbələri, obyektləri. mülkiyyət hüququ və təbiətdən istifadə hüququ öyrənilir.

2. Ekologiya hüququnun mexanizmi- bura ətraf mühitin mühafizəsinin mexanizmi aiddir.

3. Təsərrüfat sahəsində ətraf mühitin hüquqi mühafizəsi

4. Ekoloci – hüquqi məsuliyyət

5. Ətraf mühitin beynəlxalq hüquqi mühafizəsi mexanizmi

Lakin biz ekologiya hüququnun iki hissədən ibarət olması mövqeyində duran müəllimlərlə razılaşıırıq.1. Ümumi: 2. Xüsusi

Dövlətin ekoloji funksiyaları

Dövlətin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri. onun ekoloji funksiyasıdır. Dövlətin ekoloji funksiyası, cəmiyyətin siyasi təşkilatının digər funksiyaları ilə birgə tətbiq olunmalıdır. Dövlətin ekoloji funksiyası təbiətin mühafizəsi problemləri ilə birgə yaranmışdır.

Bu günədək təbiətin mühafizəsi aspektləri dövlətin iqtisadi funksiyasının daxilində həll olunurdu.

Təbiətin mühafizəsi şəraitinin gərginləşməsi və cəmiyyət ilə təbiət arasında birgə əlaqəli inkişaf dövlətin müstəqil ekoloji funksiyasının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Dövlətin ekoloji funksiyasının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Dövlətin ekoloji funksiyasının əsas əhəmiyyəti cəmiyyətin ekoloji və iqtisadi, mənafeələrinin elmi cəhətdən təmin olunmasında və insanın ekoloji hüquqlarının realizəsinin təmin olunmasında ifadə olunur.

Ekoloci təhlükəsizliyin təminatı insanın təsərrüfat fəaliyyətini gücləndirir və ətraf təbii mühitin onun səhhətinə mənfi təsir göstərməsinin qarşısını alır.

Hüququn ekoloji funksiyaları.

Dövlətin ekoloji funksiyaları müvafiq iqtisadi, təşkilati və hüquqi mexanizmlər vasitəsilə yerinə yetirilir. Dövlətin ekoloji funksiyasının hüquqi mexanizmi, hüququn ekoloji funksiyasının realizəsi vasitəsi kimi çıxış edir. Hüququn ekoloji funksiyası. əvvəllər məlum olmayan yeni hüquqi funksiyadır. O. siyasi, iqtisadi, mədəni-tərbiyəvi və digər funksiyalarla həyata keçirilir.

Hüququn ekoloji funksiyasının meydana gəlməsi və inkişafı cəmiyyətlə təbiət arasında ictimai ziddiyyətlərin inkişafının və dərinləşməsinin nəticəsidir.

Hüquq sisteminin yerinə yetirdiyi digər funksiyadan fərqli olaraq, ekoloji funksiyalarının özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bu xüsusiyyətlər hüquqi nizamasalma predmetinin spesifikliyindən, başqa sözlə. ictimai münasibətlərin xüsusi sferası kimi cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsiri sferasından irəli gəlir. Bu xüsusiyyət onunla şərtlənir ki, ekoloji funksiya öz formasına görə hüquq sistemində, məzmununa görə isə ekoloji sistemində aiddir.

Sual 4. Ekologiya hüququnun prinsipləri. Ekologiya hüququnun digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi

Dövlətin və hüququn ekoloji funksiyası, eləcə də cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı təsiri sferasında konseptual müddəalar, ətraf mühitin mühafizəsinin əsas prinsiplərinin müəyyən edilməsində baza kimi çıxış edir. Bu prinsiplər ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanunun 3-cü maddəsində öz əksini tapmışdır.

Bu prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

- həyat və səhhətin mühafizəsinin üstünlüyü.

1) sosial-iqtisadi, mənəvi-estetik problemlərin qarşılıqlı həlli;

2) ərazilərdə ekoloji narazılığın təlim eilməsi və pozulmuş təbii ekoloji sistemləri bərpası;

3) təbii ehtiyatların səmərəli istifadə olunması və bərpası. təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin mühafizəsinin iqtisadi stimullandırılmasının tətbiq edilməsi;

4) ətraf mühitin bioloji müxtəlifliyinin qorunmasının təlim edilməsi

5) dövlət nəzarəti, ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət;

6) ətraf müitə zərər vurulmasının qarşısının alınması və vurulan zərərin qiymətləndirilməsi;

7) Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əhəlinin və ictimai birliklərin iştirakı;

8) ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq

Ekoloji münasibətləri nizama salan bütün normalar əsas başlanğıc olan bu prinsiplərə müvafiq olmalıdır.

Qeyd olunan prinsiplər üzrə ətraf mühitin mühafizəsi aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir, təbii, elmi, iqtisadi, hüquqi, sanitariya-gigiyenik, təşkilati-idarəçilik və mədəni-tərbiyəvi.

Ətraf mühitin mühafizəsinin digər üsulları içərisində hüquqi üsul mühüm yer tutur.

Mühafizənin digər üsullardan fərqli olaraq, hüquqi üsul aşağıdakılar nəzərdə tutur:

1. Ekoloci münasibətləri nizama salan qadağnedici, izahedici, icazəverici, məcburedici, və digər normaların müəyyən edilməsi.

2. Dövlət ekoloji nəzarətinin həyata keçirilməsi tədbirlərinin və vasitələrinin müəyyən edilməsi.

3. Ekoloci hüquq pozuntularına görə hüquqi məsuliyyət tədbirlərinin və vurulmuş zərərin ödənilməsinin müəyyən edilməsi.

Mühafizənin hüquqi üsulları digər üsullarla üzvi surətdə əlaqədardır. belə əlaqə 2 dərəcəyə özündə birləşdirir.

1. Hüquqi mühafizə digər mühafizə üsullarının realizəsi vasitəsilə çıxış edir. Belə əlaqənin mahiyyəti onu bildirir ki, ətraf mühitin iqtisadi-sanitar və təşkilati idarəçilik və s. sahələrində qüvvədə olan ekoloji tələblərə məcburi hüquqi qüvvə verir.

2. Mühafizənin üsulu kimi hüquqi mühafizə ekoloji göstərişlərin yerinə yetirilməsinə təminat verir.

Bu göstərilənlərdə təbiətin mühafizəsinin üsulları öz əksini tapır. Belə qarşılıqlı əlaqə dövlətin hüquq mühafizə orqanlarına özlərinin ekoloji funksiyalarını səmərəli yerinə yetirməyə imkan verir.

Ekologiya hüququnun digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi.

Bir tipli hüquqi nizamasalma predmeti - cəmiyyət üzvlərinin təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan ictimai münasibətləri nizamasalma üçün tələb olunur. Hüquq sistemində ekoloji və torpaq münasibətlərinin hüquq sisteminin digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsini aydınlaşdırmaq lazımdır.

Yerin təkisi haqqında qəbul olunmuş qanunda, yerin təkisi ilə əlaqədar və ondan istifadə edilməsindən yaranan müəyyən iqtisadi tendensiyalar və münasibətlər qeyd olunur. İcarə münasibətlərində əhəmiyyətli dərəcədə mülki hüquqi element olan su və meşə ilə əlaqədar münasibətlər əsas yer tutur.

Ekologiya hüququ, qanunda qeyd olunduğu kimi, subyektlərdən. mülkiyyətin formalarından asılı olmayaraq, hamı tərəfindən ətraf mühitin mühafizəsi tələblərinə riayət olunmasını tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçilməsi ilə əlaqədar torpaq hüququ ekologiya hüququnun tam tərkibinə daxil olmur. torpaq hüququnda müəyyən norma və hüquq institutlarının olması bilavasitə ekoloji münasibətlərlə əlaqədar deyil.

Hüququn digər əundamental sahələri ekologiya hüququnun norma və hüquq institutlarının formalaşması kimi qələmə verilir və bunun üçün formalaşır. Eyni zamanda, ekologiya hüququnun normaları, hüququn digər sahələri və institutlarını ekologiyalaşdırır. Bu prosesin dialektik xüsusiyyətləridir.

Konstitusiya hüququ öz konstitusiya normaları ilə ətraf mühitin və təbiətin mühafizəsi ilə əlaqədar hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətini möhkəmləndirir.

İnzibati hüquq institutu-təbiətin mühafizəsi ilə əlaqədar ekoloji hüquqi münasibətlərin əsasını qoyur. Ekologiya hüququ inzibati hüquq normalarından və institutlarından istifadə etməklə, təbiətin mühafizəsini təmin edir. əgər bu normaların tələbləri pozularsa, buna görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulur.

Mülki-hüquq ətraf təbii mühitin mühafizəsinin və müəyyən kompensasiyasının ödənilməsini təmin edir.

İnzibati hüquq və mülki hüquqla yanaşı, mühafizə funksiyasını cinayət hüququ da yerinə yetirir. Cinayət hüquq normaları ekoloji hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutur, bu pozuntunu ictimai təhlükəli əməl hesab edir.

Ekoloci münasibətlərin beynəlxalq hüquqla əlaqəsi Azərbaycan Respublikasının «ətraf təbii mühitin mühafizəsi» haqqında Qanunu ilə təsdiqlənir.

Ətraf təbii mühitin mühafizəsində milli tədbirlərin, beynəlxalq-tədbirlərlə uyğunlaşdırılmasının prinsip sayılır.

NƏTİCƏ

Beləliklə, ekologiya hüququ fənni üzrə birinci mövzunun təhlil prosesində biz mühüm bir hüquq sahəsinin anlayışı və predmeti, bəşəriyyət qarşısında ekologiya sahəsində duran problemləri və hüquq elmləri sistemində, ekologiya hüququnun yeri və rolu aspektlərini müzakirə etdik.

Xüsusilə qeyd edildi ki, ətraf mühitin mühafizəsi nəinki konkret dövlətin, bütün beynəlxalq aləmdə cəmiyyət qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Bu global problem beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində başlıca rol oynamalıdır.

Polis əməkdaşları üçün bu hüquq sahəsinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki, polis orqanlarının əsas vəzifələrindən biri də təbiəti çirkləndirən və ona zərər yetirən şəxslərə mübarizə aparmaqdır.

(ƏLAVƏ)

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konstitusiyası AR Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə bağlı edilmişdir.

1) 1918-22-ci ilət təbii sərvətlərin mühafizəsi və istifadə haqqında qanunvericiliyin yaranması və inkişafı

2) 1922-57-ci illər təbii sərvətlər haqqında ittifaq qanunvericiliyi aktının inkişafı

3) 1957-1963-cü illər bütün respublikalarda təbiti mühafizə qanunvericiliyin qəbul olunması (Azərbaycanda 1961-ci ildə qəbul olunmuşdur)

4) 1963-1980-ci illər torpaq, yerin təki, su, hava, meşə, heyvanlar aləmi, atmosfer haqqında ittifaq və respublika qanunvericiliyinin fədlifikasiya olunması

5) 1980-1990-cı illər təbiəti mühafizə və təbii sərvətlərin səmərəli istifadə qanunvericiliyinyaradılması və xüsusi orqanların yaradılması

6) 1990-cı ildən hal-hazırkı vaxtı qədər ətraf mühitin mühafizə haqqınca qanunun qəbul edilməsi (1992-ci il)